

FENOMENE FONETICE ÎN *EVANGHELIA* (1697) LUI ANTIM IVIREANUL

Phonetic Phenomena in Antim Ivireanu's Gospel (1697)

Roxana VIERU, Teaching Assistant,
"Al. I. Cuza" University of Iași

Abstract: The analysis of old texts written in Romanian is interesting and important for either linguists and for people who lack experience in linguistics. To know how a language evolved is to understand it in all its dimensions. Antim Ivireanu's Gospel (1697) has not been examined from a linguistic perspective and our intention – since we have finished transcribing the entire text – is to conceive an integral description of the text (referring to philological and linguistic aspects). In another article we discussed about a few interesting lexical elements that we found here. In this article we shall bring to your attention some of the phonetic phenomena that we have discovered in the above mentioned religious text.

Keywords: Antim Ivireanul, Gospel, linguistic analysis, phonetics, old text

În rândurile care urmează voi analiza câteva dintre fenomenele fonetice interesante întâlnite în textul propus; din lipsa spațiului, prezentarea palierului fonetic al textului nu se va putea realiza în întregime. De altfel, pentru acuratețe, chiar în titlu am anunțat discutarea unora dintre fenomene și nu o prezentare exhaustivă, din punct de vedere fonetic, a textului propus analizei.

1. Vocalism

- Prepoziția *către* se prezintă în varianta apropiată de etimon, adică cea cu *ă* final justificat prin închiderea lui *a* neaccentuat din latinescul *contra*, ceea ce a generat românescul *cătră* (3^r / 1).

- Verbul *a blestema* și derivatele sale cuprinse în textul mitropolitului Antim Ivireanul reflectă o tendință mai veche, al cărei izvor trebuie căutat un secol mai devreme, de a transforma pe *ă* etimologic (*blestema* < lat. pop. *blastimare* < lat. cl. *blasphemare*) în *e*, printr-un fenomen de asimilație regresivă. Singură, forma verbală de indicativ prezent persoana a șasea prezintă forma cu diftong *ea*, *bleastemă* (23^v / 2); toate celelalte forme prezintă în silaba accentuată *e*: *blestema* (91^v / 1) – *blestemat* (53^v / 2) – *blestemașilor* (93^r / 1).

- Substantivul *nășip* cunoaște o formă mai apropiată de etimon (bg. *nasip*), cu *ă* neevoluat încă la *i* prin asimilație, sub influența vocalei anterioare din silaba a doua. Această variantă fonetică, *nășip*, este o prelungire a celei folosite în secolul anterior¹. Forma *nisip* a apărut întâi în graiurile muntenești, și-a făcut loc apoi în norma muntească (din secolul al 17-lea) și de acolo s-a răspândit în toate variantele de vorbire românească.

- Atrag atenția asupra unor variante fonetice care atestă conservarea vocalei velare *ă*, precum *lăcui* (46^v / 2), *nărod* (49^r / 1). Aceste variante, folosite și în secolul anterior, sunt justificate prin etimologia însăși a cuvintelor (*lăcui* < mg. *lakni*, *nărod* <

¹ Vezi Ov. Densusianu – *ILR* 2, p. 54.

sl. *narodŭ*). Forma actuală a verbului *a locui* se justifică prin influența exercitată de substantivul (din familia sa de cuvinte) de origine latină *loc* (< lat. *locus*). Forma substantivală actuală *norod* se explică prin asimilație vocalică regresivă. *Sobor* (forma mai nouă la care s-a ajuns prin asimilație) alternează cu *săbor* (fonetism înregistrat cu un secol în urmă): *săborul* (95^r / 1) / *soborul* (162^r / 1). În substantivul *folos* (15^r / 2) și în verbul *folosi* (101^v / 2) se constată trecerea la formele mai noi (nu există, în textul analizat, forme de tipul *fălos*); procesul de asimilație începuse să se manifeste cu un secol în urmă.

- Cuvintele care conțin *é* în poziție *e* prezintă forme cu diftongarea sunetului de sub accent: *besearecii* (94^v / 2), *curealele* (151^v / 1), *deagetul* (162^r / 2), *întunearecul* (1^r / 1), *measele* (3^v / 2), *peaște* (12^v / 2), *veadre* (180^r / 1); *reale* (9^v / 1); *zeace* (22^v / 1); *cealealalte* (54^v / 2) (în acest caz este diftongat și *é* în poziție *a*); *conteneăște* (II^r), *creadeți* (3^v / 1), *domneaște* (I^v), *iubeaște* (5^r / 2), *întreabe* (18^v / 1), *mearge* (29^r / 2), *purceade* (116^v / 2), *veade* (144^r / 2); *deaca* (149^r / 1). Pentru Muntenia secolelor 16 și 17, Gheorghe Ivănescu susținea existența unei tradiții grafice în privința notării cu slova *l*, însă admitea și dublarea acestei grafii printr-o pronunție reală (pronunția fie cu diftong, *ea*, fie cu *e* deschis) cel puțin a claselor de sus (nu obligatoriu și a celorlalte clase și nu este obligatoriu ca o asemenea pronunție să fi fost întâlnită în toate graiurile)².

- Alături de formele mai vechi *ceti* (151^r / 1), *inema* (72^r / 2) și *nește* (63^r / 1) apar și variantele *citi* (180^v), *inima* (64^v / 1) și *niște* (168^v / 2). Formele mai noi se justifică prin asimilație sau disimilație vocalică. Înlocuirea lui *e* prin *i* s-a făcut inițial sub impulsul venit din partea graiurilor, iar infuzia de astfel de elemente dinspre graiuri spre limba literară (normată) se poate constata în texte de pe la mijlocul secolului al 16-lea. În textele lui Antim Ivireanul scrise la începutul activității sale se observă că elementele *ceti*, *inema*, *nește* apar destul de rar; pe măsură ce activitatea mitropolitului se intensifică, încep să apară și elemente populare în limba textelor lui³. În *Evanghelia* de la 1697 apar cu precădere formele vechi, ceea ce înseamnă că autorul ei respecta aici mai mult norma decât în alte părți.

Alternanța se constată și în prepoziții și în numeralul *dintâi*: forme vechi care conțin *e* și forme mai noi, în care *e* urmat de nazală s-a închis la *i*. Astfel: *den* (169^v / 2) / *din* (171^r / 1), *dentru* (18^r / 2) – *dintru* (21^r), *pren* (5^r / 1) / *prin* (16^v / 1); *dentâi* (24^r / 2) / *dintâi* (25^v / 2). Variațiile apar în texte din toate zonele. Pătrunderea formelor cu *i* dinspre graiurile muntenești spre limba literară prinde tot mai mult teren în această zonă⁴. Cele mai numeroase forme în *Evanghelia* lui Antim Ivireanul sunt cele cu vocală închisă⁵. (În aceeași perioadă se preferau formele cu vocala închisă *i* în poziție nazală și în zona Moldovei.⁶)

În cazul adverbului *denainte*, singura atestare este cea în varianta cu fonetism conservat: *denainte* (II^r).

² Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2012, p. 211.

³ Adina Chirilă, *Vocalismul*, p. 216.

⁴ Munteanu, Țâra, *ILRL*, p. 99.

⁵ Adina Chirilă, în articolul despre vocalism (la p. 217) observa că abia după 1705 se poate vorbi despre o preponderență a formelor novatoare, până atunci nefiind concludentă prevalența unor forme asupra celorlalte. Autoarea vorbește despre alternanța fonetismelor și include un tablou detaliat al fonetismelor din textele analizate ale lui Antim Ivireanul.

⁶ *ILRL*, p. 298.

- Forma etimologică *strein* (13^r / 1) este unica înregistrată în textul analizat. De altfel, acesta era, în acea perioadă, fonetismul cel mai răspândit. Cel cu *ă* este și el înregistrat în texte, dar mult mai rar⁷.

- Baza velarizantă a românei a determinat trecerea lui *i* la *î* în verbul *intrând* (> *întrând*). Se constată o singură ocurență a formei justificate etimologic *intrând* (172^r / 1) (*intra* < lat. *intrare*) și multe forme verbale cu inițială velară *întrând* (172^r / 1).

- În cazul cuvântului *drept* și a derivatelor sale se observă alternanța formelor mai vechi, justificate etimologic (< lat. *directus*), cu cele mai noi, care prezintă sincopa lui *i* (o inovație provenită din unele graiuri muntenești ce s-a strecurat în norma muntenească și apoi s-a generalizat): *dirept* (8^r / 2) – *direptul* (122^v / 2) – *direptului* (121^r / 2) – *nedirept* (83^r / 1) – *direptate* (117^r / 1) – *direptatea* (115^v / 1) – *direptății* (39^r / 2) – *direptățile* (139^r / 1) – *îndireptare* (8^r / 2) – *nedireptăți* (108^r / 1) – *nedireptății* (73^v / 1) – *îndirepta* (18^r / 2) – *îndireptați* (2^r / 1) – *îndirepteaze* (76^r / 1) / *derept* (105^r / 1) / *drept* (23^r / 2) – *dreptului* (34^v / 1) – *dreptate* (18^r / 2) – *dreptatea* (23^r / 1) – *nedreptate* (9^v / 2) – *nedreptății* (86^v / 2) – *îndrepta* (36^r / 2) – *îndreptat* (28^r / 2) – *îndreptați* (180^v). Formele cu sincopă sunt frecvente în texte scrise în Țara Românească; celelalte forme se întâlnesc din ce în ce mai rar cum ne apropiem de sfârșitul secolului al 18-lea⁸. Ivănescu afirmă⁹ că formele vechi, cu *i* nesincopat, s-au folosit (după model maramureșean, ardelenesc și crișean) până pe la 1720, dar apoi au dispărut.

- Introducerea lui *i* epentetic¹⁰ (sau anticiparea sunetului palatal din silaba finală¹¹) în cuvintele de origine latină de tipul *câini*, *pâini*, *mâini* este o inovație muntenească din secolul al 16-lea. Aceste forme, care conțin diftongul *îi*, s-au prelungit și în secolul următor în această zonă și au început, treptat, să se generalizeze. Ion Gheție¹² remarcă faptul că spre anul 1750 se scria numai cu *îi* în Muntenia. În *Evanghelia* de la 1697, Antim notează numai cu diftong substantivul *câinii* (52^r / 2), însă substantivele *pâine* și *mâini* le scrie cu ambele forme: *pâne* (2^v / 2) / *pâine* (33^v / 1) – *pâini* (35^r / 2), *mânile* (1^v / 1) / *mâini* (57^v / 2).

- Cuvintele care conțin *ii* (în verbul *a primi ii* se află în hiat sau constituie diftong – păreri lingviștilor sunt împărțite) apar alături de cele cu grupul vocalic redus: *priimit* (110^r / 1) / *primit* (109^v / 2), *apropiiat* (167^v / 1) / *apropiat* (22^v / 2), *înviia* (5^v / 1) / *învia* (75^r / 2), *Mariia* (92^r / 2) / *Maria* (92^r / 2), *chiiamă* (161^r / 1) / *chiamă* (162^r / 1), *miiare* (151^v / 1) / *miare* (151^r / 1), *viiată* (81^v / 2) / *viață* (8^r / 1). Câteva cuvinte apar cu formă unică: *bucuriia* (109^v / 1), *curățeniia* (59^v / 1), *mărturiia* (4^r / 2), *priiatenii* (23^v / 2). Formele cu *ii* s-au menținut până la sfârșitul epocii literare vechi. Scrierea verbului *priimi* și a derivatelor de la el este posibil să fi fost scrise cu *ii* pentru un timp mai îndelungat doar în baza tradiției grafice, fără a reflecta întotdeauna o realitate fonetică, scriitorii urmând modelul slav (rom. *priimi* < sl. *priimati*); așadar forma cu *ii* stă mai aproape de etimonul său. În privința celorlalte cuvinte menționate mai sus în acest paragraf este posibilă notarea

⁷ Vezi și *ILRL*, p. 296.

⁸ Vezi Munteanu, Țara, *ILRL*, p. 101; *BD*, p. 335; *ILRL*, p. 298.

⁹ Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, p. 580.

¹⁰ *Idem*, *ibidem*, p. 580.

¹¹ Munteanu, Țara, *ILRL*, p. 99.

¹² *ILRL*, p. 302. Vezi discutarea problemei și în *BD*, p. 331.

lor cu *ii* în baza unei transcrieri fidele a rostirii: în cazul unui hiat în care primul element este *i*, iotul acesta (cu care se termină o silabă) se reia la începutul silabei următoare.

- Alternanță vocalică am constatat și în cazul substantivului *ucenici*, ca și în alte contexte fonetice întâlnite în *Evanghelie*. Ocurează în text forma *ucinicii* (12^v / 2) alături de *ucenicii* (6^v / 1). Închiderea spontană a lui *e* medial aton la *i* se întâlnește în texte din toate zonele – cu precădere în *Biblia de la București* și mai rar în alte texte – iar spre sfârșitul secolului al 17-lea se întâlnește din ce în ce mai rar¹³.

- Ca inovație pornită dinspre graiurile muntenești¹⁴, trecerea lui *î* (justificat etimologic) la *u* (cel mai probabil labializarea datorându-se sunetului următor¹⁵) se poate nota în verbele *umple* (< lat. *impleo*, -ere), *umfla* (< lat. *inflo*, -are) și *umbla* (< lat. *ambulo*, -are): *umplut* (176^f / 2), *umfla* (6^f / 2), *umblă* (176^f / 2). Totuși, alături de aceste forme se poate observa (doar) pentru primul verb și forma mai veche *împluiu* (13^f / 2) (2 ocurențe față de 70 ale formei noi), pe care o regăsim în texte scrise în secolul anterior.

- Verbul *porunci* și substantivul derivat *poruncă* sunt folosite de cărturarul muntean la fel cum le folosim astăzi, deși în zona Munteniei (ca și în SV Transilvaniei și în Banat¹⁶) în acea perioadă se foloseau și formele *porânci*, *porâncă*, obținute prin disimilare vocalică. În textul analizat se pot observa forme precum: *porunca* (I^f) – *poruncă* (I^v) – *poruncile* (17^f / 1) – *poruncilor* (34^f / 1) – *poruncit* (17^v / 2) – *poruncesc* (8^f / 1) – *poruncește* (29^f / 1) – *poruncind* (25^v / 2).

- Trecerea lui *u* la *o* în *preot* este consemnată în special în textele muntenești¹⁷ scrise în secolul al 17-lea. *Evanghelia* de la 1697 oferă numai exemple cu *o*: *preot* (72^f / 2).

2. Consonantism

- Pe linia impusă de norma literară muntenească¹⁸, labialele sunt urmate de vocale anterioare și nu de cele posterioare: *mergând* (105^v / 1), *iubesc* (96^v / 1), (prepoziția) *pe* (104^v / 1).

- *R* este notat moale în mod consecvent în cuvinte derivate pe terenul limbii române cu sufixele *-ariu*, *-toriu*: *oblăduitoriu* (I^f), *portariul* (164^f / 2), *mântuitoriu* (149^v / 1), *purătoriu* (156^f / 1). Vibranta este notată astfel și în cuvinte de tipul *ceriul* (35^f / 1) sau *moriu* (90^v / 2), după modelul¹⁹ cuvintelor de origine latină terminate în *-orium*, *-arium*. Pentru secolele al 15-lea și al 16-lea se consemnează²⁰ ca preponderentă, în textele muntenești, rostirea moale a lui *r* în contextele fonetice menționate. Analizând texte scrise în aceeași zonă în secolul al 17-lea, texte aparținând diverselor registre, autorii lucrării *Baza*

¹³ Vezi *ILRL*, p. 297 și *BD*, p. 331.

¹⁴ Vezi *ILRL*, p. 299; Ion Gheție arată aici că fenomenul se înregistrează și în texte moldovenești și transilvănene după anul 1700 (mai mult spre jumătatea secolului al 18-lea). Vezi și Munteanu, Țăra, *ILRL*, p. 99; autorii adaugă că formele cu *î* constituiau norma în toate zonele și că singure, cronicile muntene nu înregistrează decât formele noi. Vezi și *BD*, p. 335.

¹⁵ Confruntarea părerilor privitoare la această transformare se poate urmări în *GD*, p. 104. La cele spuse acolo se poate adăuga și părerea lui Al. Philippide exprimată în *Originea românilor*, II, p. 96: „Cîteodată *ă*, *î* se prefac în *o*, *u* supt influința unui *o*, *u* din silaba următoare”.

¹⁶ *ILRL*, p. 301.

¹⁷ *ILRL*, p. 301.

¹⁸ Munteanu, Țăra, *ILRL*, p. 101.

¹⁹ *GD*, p. 207; *ILRL*, p. 295.

²⁰ *GD*, p. 207.

*dialectală a românei literare*²¹ observă că *r* muiat este foarte des întâlnit (dar nu exclusiv) în textele religioase tipărite, apare des în cronică și foarte rar în documentele de cancelarie. Textele lui Antim Ivireanul din prima parte a activității sale (perioadă căreia îi aparține și textul de față) se înscriu pe direcția impusă de norma literară (normă care se află într-un continuum cu cea din perioada anterioară); în partea a doua a activității se constată amestecul de forme literare cu cele populare²².

Diftongul *ea* din sufixul verbal de indicativ prezent al verbelor de conjugarea a patra cu radicalul terminat în *-r* este redus la *-a*: *uraște* (8^r / 2), *pâraște* (6^r / 1). Astfel de forme sunt specific muntenești, în celelalte zone înregistrându-se *r* moale. Spre jumătatea secolului al 18-lea s-au impus fonetismele muntenești în toate zonele românești²³.

Alături de forma *strâmtă* (141^r / 1), care se întâlnește în texte din toate zonele, se înregistrează și fonetismul *strimtă* (79^r / 2), specific Țării Românești (și întâlnit exclusiv²⁴ în texte din această zonă).

Ca și în perioada precedentă, formele de tipul *răsipi*, *rădica* se mențin și în secolul al XVII-lea aproape de etimoanele lor (bg. *razsipja*, scr. *rasipati*; lat. *eradicare*) în toate zonele românești. În textele muntenești începe să se întrevadă inovația (trecerea lui *ă* la *i*)²⁵ datorată contactului limbii literare cu graiurile locale, însă *Evanghelia* lui Antim este conservatoare în această privință, respectând norma atunci în uz.

Prepozițiile *pe* și *peste* ocurează atât cu fonetismele vechi (*pre* (172^r / 1), *preste* (71^r / 1), mai aproape de etimoanele latine *per*, *per-extra*), cât și cu cele mai noi (*pe* (86^v / 1), *peste* (91^v / 1)). De altfel, alternanța acestor două tipuri se poate constata în toate textele lui Antim Ivireanul²⁶. Variantele de tipul *pre*, *preste* sunt forme culte, aparținând normei, celelalte sunt reflectări ale rostirii populare. Ion Gheție este de părere că redarea de tipul *pre*, *preste*, s-a realizat, probabil, în virtutea tradiției grafice și nu în baza realității fonetice; singura zonă unde autorul este convins că se utilizau, la vremea respectivă, fonetismele vechi este Banatul, pentru că ele se întâlnesc și astăzi în această zonă²⁷.

Deși prepoziția *spre* (2^r / 2) apare în exclusivitate în varianta pe care o cunoaștem astăzi, în compusul *doisprăzeace* (1^v / 2) se constată exclusiv varianta cu vibranta urmată de velară.

• Din notarea cuvintelor care conțin șuierătoarea dentală *s* se observă că aceasta era rostită fie moale, fie dur, în contexte din cele mai diverse. Astfel: *seară* (4^r / 2) – *îndeseară* (2^v / 1) / *sară* (35^r / 1) – *îndesară* (29^r / 1), *semn* (78^v / 1) – *însemnat* (6^v / 1) – *însemnând* (15^v / 1) / *sămn* (7^r / 2) – *însămna* (4^r / 2) (pentru aceste cuvinte există mai multe ocurențe cu *s* moale); *asemăna* (27^r / 1) / *asămăna* (28^r / 1), *singur* (6^r / 1) / *sîngur* (10^r / 2) – *sîngure* (2^r / 1), *simbete* (4^r / 2) / *sîmbetele* (14^r / 2) – *sîmbătă* (20^v), *singe* (1^r / 2) / *sînge* (32^v / 2) (pentru aceste cuvinte există mai multe atestări cu *s* dur). Cu excepția lui *asemăna* și *singur* (în cazul cărora există mai multe ocurențe cu *s* dur), la toate exemplele predomină forma

²¹ *BD*, p. 336.

²² Vezi articolul Adinei Chirilă referitor la consonantism (p. 125-127).

²³ *ILRL*, p. 311-312.

²⁴ *GD*, p. 202.

²⁵ Munteanu, Țăra, *ILRL*, p. 99.

²⁶ Adina Chirilă, *Consonantismul*, p. 127-128.

²⁷ *ILRL*, p. 312.

justificată etimologic (sunt dezvoltări care pornesc de la lat. *seram*, lat. *signum*, lat. *assimilare*, lat. *singulus*, sl. *sonbota*, lat. *sanguis*).

Sufixul verbal de perfect prezintă două forme fonetice: *zise* (2^f / 2) – *ziseră* (2^f / 2) / *zisă* („Aflat-au Filipp pre Natanail și zisă lui”) (3^f / 1). La fel și sufixul verbal de indicativ prezent: *mărturisească* (34^v / 1) / *mărturiscă* (1^f / 1).

Pronumele reflexiv cunoaște alternanța între formele cu *s* moale și cele cu *s* dur (mai numeroase sunt ultimele): *sculându-se* (2^v / 2) – *sculându-să* (2^f / 1).

În cazul cuvintelor-bază *semăna* și *sete* și a derivatelor lor se constată utilizarea exclusivă a formelor cu fricativa dentală dură în primul caz (*sămănat* (31^v / 1) – *sămănătorul* (30^v / 1)), respectiv moale în cel de-al doilea caz (*înseta* (7^v / 1) – *însetoșa* (11^f / 2)).

Velarizarea vocalelor anterioare precum și pronunțarea de tipul *singe*, *simbete* era specifică zonelor nordice în perioada aceea²⁸; în Muntenia, în textele tipărite se poate constata că rostirea moale este majoritară, dar nu singura (abia în secolul al 18-lea rostirea dură în această zonă a devenit excepțională)²⁹.

- Fricativele *ș*, *j* ilustrează aici oscilații între o rostire dură și una moale: *grija* (72^v / 1) / *grije* (46^v / 1), *șădea* (72^v / 2) / *ședea* (155^f / 2), *deșărt* (36^f / 2) / *deșert* (23^f / 1), *înșăla* (50^v / 1) / *înșela* (50^v / 1), *orașă* (34^v / 2) / *orașe* (51^f / 1). Sufixele gramaticale verbale sunt în general de forma –*aște*, dar apare și o excepție în care acest sufix conține diftongul –*ea*: *rușaste* (35^f / 1), *slujaște* (94^f / 1), *grijaște* (24^f / 2) / *grijaște* (71^f / 2). Astfel de inconsecvențe de care apar în *Evanghelia* de la 1697 se observă în texte din toate zonele³⁰. Toate textele lui Antim Ivireanul prezintă fonetisme de ambele tipuri: unele conforme cu norma (cele cu șuierătoarele prepalatale moi), altele conforme unor rostiri populare din zona în care trăia mitropolitul (cele cu șuierătoarele prepalatale dure)³¹. În Muntenia, formele cele mai des întâlnite în secolul al 17-lea erau cele cu șuierătoarele urmate de velare sau de *a*; în *BB* consoanele discutate oglindesc o rostire cu precădere dură³². Aceeași este situația și în textul avut în vedere: *șarpe* (67^f / 2), *șapte* (67^v / 2), *șase* (4^v / 2), *greșale* (43^f / 1), pronumele reflexiv în dativ în forma *ș-* (*ș-au adus aminte* (119^v / 2)).

- Textul înregistrează alternanța *z* dur – *z* moale: *Dumnezău* (14^f / 1) / *Dumnezeul* (34^f / 2). Norma muntenească din secolul al XVII-lea impunea notarea unui *z* muiat, însă în unele texte din Țara Românească se întrevide influența moldovenilor prin apariția unor forme cu vocalele anterioare velarizate³³. Antim Ivireanul a notat și în alte texte (ca și în acesta) atât formele care atestă rostirea moale a consoanei, cât și cele cu rostirea dură.

- Africata *dz* nu apare în text; în cuvintele de origine latină, *dz* evoluase deja la *z* în Țara Românească în acea perioadă: *Dumnezău* (125^f / 1), *ziseră* (2^v / 2), *boteza* (37^v / 2), *auzise* (81^v / 1), *șezut* (12^v / 2) etc.

- Se atestă spirantizarea africateri palatale *ĝ* provenită din contexte fonetice latinești variate: *j + o / u* (*județului* (45^f / 2), *judeca* (61^f / 1), *jura* (91^v / 1), *jurământ* (23^v /

²⁸ *ILRL*, p. 309-310; Munteanu, Țâra, *ILRL*, p. 99.

²⁹ *BD*, p. 332.

³⁰ În *ILRL*, la p. 313, se specifică totuși că în Moldova existau numai rostiri moi.

³¹ Un tablou ilustrativ al variației în texte vezi la Adina Chirilă, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria Științe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 129-130.

³² *BD*, p. 333.

³³ Munteanu, Țâra, *ILRL*, p. 101; *ILRL*, p. 309-310.

1)); *d + e / i + ó / ú* (*jos* (57^v / 2)). Situația se prezintă uniform la toți membrii familiilor de cuvinte mai sus menționate. În cazul verbului din familia substantivului *jur* (care presupune contextul latinesc *g + y + u*) se observă alternanța formelor cu fricativă alături de cele cu africată: *încunjurați* (107^v / 2) – *încunjurat* (174^f / 2) / *încungiurați* (40^v / 1), *încungiurând* (51^f / 1), *încungiura* (76^f / 2), *încungiurat* (145^f / 2)³⁴. Ion Gheție³⁵ demonstrează că în Țara Românească, în secolul al 15-lea, existau forme cu africată concurente celor cu fricativă; în secolul al 16-lea, preponderente erau cele cu fricativă (africata poate fi remarcată doar în texte din Oltenia). Gheorghe Ivănescu³⁶ precizează că, în secolul al 17-lea, specific muntenești sunt forme ale cuvintelor menționate care conțin *j* în loc de *g*. Evoluția la *j* a africategi *g* rezultată din contextele precizate a fost posibilă și s-a generalizat (pe întreg teritoriul locuit de români) în virtutea legilor fonetice, dar și datorită influenței exercitate de norma muntenească³⁷.

- În verbul de origine latină *deschide* (< lat. *descludere*) se observă conservarea fonetismului înregistrat și în epoca mai veche *deșchide*, o formă justificată etimologic, în a cărei evoluție fonetică se constată afectarea lui *s* datorită contactului cu sunetul *k'* (prin acomodare la un sunet palatal), el însuși rezultat al evoluției (palatalizării) grupului *cl* din latina populară. Cu o singură excepție, care provine din zona Banat-Hunedoara, toate textele din epocă aveau forme cu *ș*³⁸.

- În cuvinte de origine slavă și maghiară, sunetul etimologic *h* nu a fost întotdeauna conservat.

Urmărind verbul *pofti* (< sl. **poh\lti*) în întreg textul, am observat că sunt utilizate ambele forme fonetice posibile: *poftit* (93^v / 2) / *pohti* (74^v / 1), *pohtind* (30^f / 2), *pohtia* (66^f / 2), *pohtit* (31^v / 1). Substantivul derivat *poftă* prezintă, de asemenea, alternanța *h-f*: *pohtă* (111^v / 1) / *poftă* (93^v / 2). Cu un secol înainte ca această *Evangelie* să fie tipărită, prezența labio-dentalei *f* în cuvintele discutate nu fusese o caracteristică a textelor muntenești³⁹. Nu a fost nici în secolul următor, când formele fonetice admise drept normă erau cele cu *h*. De exemplu, în *BB* (textul muntenească scris în 1688), formele înregistrate erau cele care conțineau exclusiv sunetul laringal⁴⁰. Mai mult, celelalte texte ale lui Antim prezintă ambele tipuri de fonetisme, dar cele cu sunetul etimologic conservat sunt preponderente⁴¹. Putem deduce de aici că autorul a folosit formele etimologice (în număr mai mare, în textul analizat, decât celelalte) în virtutea normei din Țara Românească, iar pe cele noi în baza a ceea ce auzea în graiuri locale.

Vifor (< vsl. *vihor* < *vih*\r) și *viclean* (< mag. *hitlen*) (de asemenea și celelalte cuvinte din familia acestuia) reflectă aceeași oscilație între vechi și nou, însă se constată un regres al fonetismelor vechi, justificate etimologic. Cel de-al doilea lexem discutat și familia sa

³⁴ Ion Gheție (în *ILRL*, p. 314) afirmă că substantivul *jur* și derivații de la el mențin africata până la începutul secolului al 18-lea.

³⁵ *GD*, p. 197-199.

³⁶ Gheorghe Ivănescu, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 2000, p. 580.

³⁷ *ILRL*, p. 314.

³⁸ *Idem, ibidem*, p. 314.

³⁹ *GD*, p. 218.

⁴⁰ *BD*, p. 336.

⁴¹ Adina Chirilă, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria Științe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 131.

prezintă un interes ridicat cu atât mai mult cu cât în ele se oglindește (parțial⁴²) șirul evolutiv al formelor de la etimoane la formele contemporane. Astfel, se observă ocurența formelor etimologice *hiclean* (68^v / 1), *hicleșug* (77^r / 2), alături de formele intermediare *ficlean* (24^v / 1), *ficleșug* (45^v / 2), sfârșind cu apariția formei pe care o rostim astăzi *vicleșugul* (106^v / 2). În acest sens, *Evanghelia* lui Antim Ivireanul se situează departe de norma lingvistică muntenească din moment ce formele fonetice care conțin fricativa sonoră sunt aici în număr extrem de mic, în timp ce ele erau predominante în epocă (așa cum se desprinde din textele scrise⁴³). În alte texte purtând semnătura lui Antim se constată utilizarea, cu precădere, a formelor conforme cu tendința generală⁴⁴.

În timp ce substantivul *zăduh* (161^r / 1) se ține aproape de forma sa originală (< vsl. *zad8ha), substantivele *praful* (< vsl. prah\ (176^v / 1) și *vârful* (< vsl. vr\h\ (66^r / 2) prezintă rezultatul transformării *h > f*.

În ceea ce privește cuvintele de origine latină, ele sunt înregistrate cu fricativă labiodentală surdă; aceste cuvinte nu au trecut prin procesul de palatalizare, astfel încât au această consoană neafectată: *fiul* (47^r / 2), *fier* (68^r / 1), *fierile* (43^r / 1), verbul *a fi – va fi* (49^v / 1), *fiind* (46^v / 1), *să fie* (47^v / 2), *fii* (imperativ) (49^r / 1) etc. Formele cu *f* palatalizat atunci când era urmat de iod erau preponderente în Moldova, însă nu lipseau cu desăvârșire din celelalte texte⁴⁵. Fonetismele întâlnite în *Evanghelia* lui Antim sunt, astfel, în concordanță cu direcția generală, ba încă depășesc epoca prin faptul că sunt exclusive.

- Vechile forme fonetice care conservă grupul de consoane *sv* prezent în etimoanele de origine slavă pot fi remarcate în texte scrise în secolul al 17-lea în Moldova, Transilvania, Banat-Hunedoara și în Oltenia (mai puține); formele utilizate în Muntenia sunt aproape exclusiv cele cu fricativa sonoră adaptată la sunetul precedent (*sv > sf*)⁴⁶. Antim își înscrie textul pe linia celor scrise în aceeași zonă, notând preponderent *sf*: *sfânt* (36^r / 1), *sfătui* (22^v / 1), *sfătuiuse* (104^v / 2), *sfătuiaste* (73^r / 1), *sfeatnic* (96^r / 1), *sfeășnic* (143^v / 2), *sfârși* (26^v / 1), *sfârșiia* (63^r / 2), *sfârșind* (58^r / 1), *sfârșit* (26^r / 2), *sfârșire* (180^v), *sfârșiturile* (106^v / 1), *sfârșitul* (44^r / 1), *sfârșeniia* (140^v / 1), *sfârșeniii* (106^r / 1). Există o singură ocurență a unei forme fonetice care este apropiată de cea etimologică: *sveatnic* (6^v / 2). Ion Gheție, Alexandru Mareș și Alexandru Rosetti admit posibilitatea ca în această perioadă (și în secolul următor), acolo unde apare alternanța *sf-sv*, cei care au redactat textele să fi notat *v* în virtutea tradiției grafice (după modelul slav)⁴⁷. În secolele al 14-lea și al 15-lea se înregistrau exclusiv forme cu *sv*, iar în secolul al 16-lea grupul începuse deja să evolueze la *sf*, așa cum se desprinde din texte⁴⁸.

Cuvintele de altă origine (decât slavă) conțin grupul consonantic *sf*, neafectat de o eventuală hipercorectitudine: *dăsfătăciune* (cuvânt de origine necunoscută) (160^r / 1), *sfășiem* (provenind din mediolatinul *exfasciare*) (126^v / 1) și *sfârâma* (39^v / 1), (de origine nesigură),

⁴² Parțial și nu integral întrucât nu se înregistrează ocurența unor fonetisme care să conțină grupul *tl* etimologic (*viclean* < mag. *hitlen*; *vicleșug* < mag. *hitlenșeg*). De altfel, pentru secolul al 17-lea există foarte puține mărturii scrise ale folosirii unor fonetisme cu grupul *tl* (vezi, în această problemă, *ILRL*, p. 317).

⁴³ *ILRL*, p. 316.

⁴⁴ Chirilă, Adina, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria Științe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 120.

⁴⁵ Munteanu, Țăra, *ILRL*, p. 99-100; *ILRL*, p. 306.

⁴⁶ *ILRL*, p. 317.

⁴⁷ *GD*, p. 137; Rosetti, vol. IV, V, VI, p. 262.

⁴⁸ *GD*, p. 136.

sfârâmați (58^t / 1), *sfârâmat* (127^t / 1), *sfârâmând* (72^t / 1) – și derivatele *sfârâmituri(le)* (12^v / 2), *sfârâmarea* (61^v / 1).

• Se constată menținerea fonetismului etimologic în verbul *rumpe* (< lat. *rumpere*), fonetism cu largă răspândire în epocă⁴⁹. Alături de aceasta apare și varianta mai nouă, a cărei primă atestare⁵⁰ datează din secolul al 16-lea și este înregistrată în *Fragmentul Todorescu*, text provenit din zona Banat-Hunedoara.

În *Evanghelia* lui Antim Ivireanul se surprind unele elemente fonetice generale în epocă, altele specifice Țării Românești, constituind fapte de limbă literară muntenească, iar altele reprezintă abateri de la normă, rezultat al influenței graiurilor populare asupra limbii mitropolitului.

Bibliografie

Chirilă, Adina, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observații asupra vocalismului*, în *Lucrările Conferinței Naționale „Text și discurs religios”*, Iași, 5-6 decembrie 2008, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2009, p. 213-221. [= Adina Chirilă, *Vocalismul*].

Chirilă, Adina, *Evoluția limbii în textele lui Antim Ivireanul. (II) Consonantismul*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara”, seria Științe Filologice, volumul XLVIII, 2010, p. 118-134. [= Adina Chirilă, *Consonantismul*].

Densusianu, Ovid – *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Științifică, București, 1961 [= Ov. Densusianu – *ILR2*].

Gheție, Ion (coordonator), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei Române, București, 1997 [= *ILRL*].

Gheție, Ion, Mareș, Alexandru, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974 [= *GD*].

Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975 [= *BD*].

Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 2000.

Ivănescu, Gheorghe, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2012 [Ediția a II-a revăzută].

Munteanu, Ștefan, Țâra, Vasile, *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1983 [= Munteanu, Țâra, *ILRL*].

Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, vol. al II-lea, Tipografia *Viața românească*, Iași, 1923 [= Al. Philippide, *Originea românilor*, II].

Rosetti, Al., *Istoria limbii române*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, vol. I (1960), III (1962), IV, V, VI (1966) [ultimele trei volume sunt publicate împreună].

⁴⁹ *ILRL*, p. 317. În *BD*, p. 336, Ion Gheție adaugă faptul că păstrarea lui *m* în *rumpe* este o caracteristică secundară a dialectului vorbit în Țara Românească.

⁵⁰ *ILRL*, p. 317.